

JINOYAT PROTSESSIDA SHAXSNING RUHIY DAXLSIZLIGINI TA'MINLASH: PSIXOLOGIK TAZYIQ TUSHUNCHASINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH MASALALARI

Odilov Sardorjon Sobirjon o'g'li

Odil sudlov akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0002-3974-2928

e-mail: sardorbek1993ab@gmail.com

Annotatsiya. *Tezida jinoyat protsessida shaxsiy daxlsizlik huquqining ruhiy jihati, ya'ni shaxs irodasi va ichki erkinligining ruhiy ta'sirlardan himoyalanganligi masalasi tahlil qilingan. Amaldagi qonunchilikda jismoniy daxlsizlik nisbatan batafsil tartibga solingani holda ruhiy va ma'naviy daxlsizlik huquqiy himoyadan chetda qolayotgani asoslab berilgan. Muallif tomonidan "ruhiy yoki psixologik azob yetkazish" va "psixologik tazyiq" tushunchalarining ta'riflari hamda Jinoyat-protsessual kodeksiga tegishli qo'shimchalar taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxsiy daxlsizlik, ruhiy daxlsizlik, psixologik tazyiq, ruhiy majburlov, dalillarning maqbulligi, so'roq, protsessual kafolatlar.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 21-moddasida inson huquq va erkinliklari faqat qonunga muvofiq hamda konstitutsiyaviy tuzum, aholi sog'lig'i, ijtimoiy axloq, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklari, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibini himoya qilish uchun zarur bo'lgan doirada cheklanishi mumkinligi belgilangan. Jinoyat ishlari yuritilishida bu qoida eng avvalo shaxsga nisbatan qo'llaniladigan majburlov choralari orqali sinovdan o'tadi. Biroq amaliyot va qonun normalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxsiy daxlsizlik deganda ko'pincha faqat uning jismoniy tomoni, ya'ni ushlab turish, qamoqqa olish yoki tintuv nazarda tutiladi, shaxsning ruhiy va ma'naviy daxlsizligi esa yetarli huquqiy himoyaga ega emas.

Asosiy qism. Tadqiqotda shaxsiy daxlsizlik huquqi shaxsning jismoniy, ruhiy va ma'naviy daxlsizligiga noqonuniy aralashuvdan himoyalalanish huquqi hamda buzilgan huquqlarni tiklash uchun davlat tomonidan kafolatlangan mexanizmlardan foydalanish imkoniyati sifatida ta'riflangan. Bu tuzilmada ruhiy daxlsizlik alohida o'rin tutadi, chunki u shaxsning ichki va irodaviy erkinligini, uning irodasini bo'ysundirishga qaratilgan ruhiy ta'sirlardan himoyalanganlik holatini anglatadi. Ma'naviy daxlsizlik esa shaxsning sha'ni va qadr-qimmatiga hurmat, kamsitilmaslik va insoniy munosabatni o'z ichiga oladi.

Jinoyat protsessida ruhiy daxlsizlikka tajovuz jismoniy zo'ravonlikdan ko'ra yashirin shaklda namoyon bo'ladi va iz qoldirmasligi sababli uni isbotlash ancha qiyin. Shaxsni yaqinlariga tahdid qilish orqali qo'rqitish, uni muttasil xo'rlash, uzoq vaqt uyqu yoki ovqatdan mahrum qilish, tanaffussiz uzoq so'roq qilish kabi usullar shaxs irodasini sindirib, ixtiyoriy bo'lmagan ko'rsatuvlar olishga olib kelishi mumkin. Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida bunday harakatlarning aniq mezonlari belgilanmagan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi

Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi 24-son “Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarorida esa “ruhiy yoki psixologik azob yetkazish” tushunchasining mazmuni ochib berilmagan. Natijada sudlar ko‘rsatuvning tazyiq ostida olinganligini baholashda yagona mezonga tayanmaydi va sud amaliyoti bir xil shakllanmaydi.

Shu munosabat bilan mazkur Plenum qarorining 4-bandini ikki ta’rif bilan to‘ldirish taklif etiladi. Unga ko‘ra, ruhiy yoki psixologik azob yetkazish deganda shaxsga qasddan uning irodasi, qadr-qimmati yoki emotsional barqarorligiga jiddiy zarar yetkazadigan ta’sir ko‘rsatish, shu jumladan zo‘rlilik ishlatish bilan qo‘rqitish, yaqinlariga nisbatan tahdid qilish, muttasil xo‘rlash, uzoq vaqt uyqudan yoki ovqatdan mahrum qilish, tanaffussiz uzoq vaqt so‘roq qilish va sensor deprivatsiya usullarini qo‘llash tushuniladi. Psixologik tazyiq deganda esa mansabdor shaxs yoki uchinchi shaxsning so‘roq qilinuvchining irodasini qasddan sindirishga qaratilgan, tahdid, qo‘rqitish, muntazam kamsitish, kuch ishlatishga taqlid qilish, ehtiyojlarni qondirishdan mahrum qilish yoki yaqinlari haqidagi ma’lumotlar bilan manipulyatsiya qilishda ifodalanadigan harakati yoki harakatsizligi tushuniladi.

Ikkinchidan, ruhiy majburlovning qonuniy chegaralarini belgilash maqsadida Jinoyat-protsessual kodeksini “Ruhiy majburlov va jismoniy kuch ishlatishning qonuniyligi va asosiligi” deb nomlangan 214¹-modda bilan to‘ldirish taklif qilinadi. Ushbu moddaga ko‘ra, tergov yoki sud harakatlarini amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan protsess ishtirokchisi faqat kodeksda belgilangan oqibatlar, ya’ni jismoniy kuch ishlatilishi, mulkiy zarar yetkazilishi yoki jarima solinishi mumkinligi haqida ogohlantirilishi mumkin va bu ogohlantirish protsessual harakat bayonnomasida qayd etilishi shart. Shu tariqa qonuniy ogohlantirish bilan taqiqlangan tahdid o‘rtasidagi chegara aniq belgilanadi. Uchinchidan, ekspertiza tekshiruvi uchun namunalar taqdim qilish, guvohlantirishdan o‘tish, sud-tibbiyot va sud-psixiatriya ekspertizasidan o‘tishga gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchining roziligi ixtiyoriy va yozma ravishda berilishi kerakligini qonunda mustahkamlash lozim.

Xulosa. Ruhiy daxlsizlik shaxsiy daxlsizlik huquqining mustaqil tarkibiy qismi sifatida e’tirof etilishi va jinoyat-protsessual qonunchiligida alohida himoyaga ega bo‘lishi zarur. “Ruhiy yoki psixologik azob yetkazish” va “psixologik tazyiq” tushunchalarining Oliy sud Plenumi qarorida aniq belgilanishi tazyiq ostida olingan dalillarni maqbul emas deb topishda yagona sud amaliyotini shakllantirishga, ruhiy majburlov chegaralarining kodeksda mustahkamlanishi esa tergov amaliyotida shaxs irodasiga noqonuniy ta’sir ko‘rsatish holatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 2023). URL: <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. URL: <https://lex.uz>
3. Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsitadigan turlariga qarshi Konvensiya (1984).

4. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966).
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyundagi PF-89-son "Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/6964387>
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi 24-son "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori. URL: <https://lex.uz>
7. Bazarova D.B. Процессуальные гарантии прав личности в уголовном процессе: дисс. ... д-ра юрид. наук (DSc). – Т.: ТГЮУ, 2022.
8. Qobilov B. Sudga qadar ish yurituvda shaxs huquqlarini cheklash mexanizmlarini takomillashtirish: yurid. fan. fals. dokt. (PhD) diss. – Т.: Jamoat xavfsizligi universiteti, 2024.
9. Васильева Е.Г. Принцип неприкосновенности личности в уголовном процессе // Актуальные вопросы уголовного процесса современной России. – Уфа: РИО БашГУ, 2003.